

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Особливості участі неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у кримінально-процесуальних угодах

І.В. Тарасова
кандидат юридичних
наук, доцент кафедри
державно-правових
дисциплін, доцент,
Університет економіки
та права «КРОК»

Статтю присвячено проблемам захисту прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві України. Розглянуто проблеми, пов'язані з укладанням угод у кримінальному процесі, особливо за участю неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), а також нормативне регулювання цих питань.

Ключові слова: неповнолітні підозрювані, угода про визнання винуватості, угода про примирення з потерпілим, законний представник.

Статья посвящена проблемам защиты прав несовершеннолетних в уголовном судопроизводстве Украины. Рассмотрены проблемы заключения сделок в уголовном производстве, в особенности с участием несовершеннолетних подозреваемых (обвиняемых), а также нормативное регулирование этих вопросов.

Ключевые слова: несовершеннолетние подозреваемые, сделка о признании виновности, сделка о примирении с потерпевшим, законный представитель.

This article focuses on the problems of the juveniles rights protection in criminal proceedings in Ukraine. In addition, we consider the problem of an agreement in a criminal proceeding, with a juvenile as the party to it, as suspect or convicted, in the criminal process of Ukraine.

Key words: juvenile suspects, the agreement on conviction, the trade of reconciliation with the injured party, the legal representative.

Постановка проблеми

Побудова правової держави повинна ґрунтуватися на повазі кожного громадянина до суспільства в цілому та до держави. Завданням реформування правосуддя в

Україні є не лише полегшення праці суду й правоохоронних органів і зниження рівня злочинності, а й підвищення ефективності захисту населення як від злочинних посягань, так і від неефективності держави.

Одним із перспективних напрямів є зменшення злочинності серед неповнолітніх, оскільки вони є майбутнім країни. Неповнолітні є найбільш вразливим прошарком населення, у тому числі й неповнолітні підозрювані та обвинувачувані, тому варто зміцнювати захист їхніх прав і законних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання щодо інституту угод у кримінальному процесі висвітлювали у своїх працях Ю.В. Баулін, О.М. Боброва, І.А. Войтюк, В.В. Землянська, І.І. Ємельянова, Н.С. Карпов, В.Т. Нор, В.Т. Маляренко, В.М. Тертишник, М.І. Хавронюк, Т.В. Шевченко, О.Г. Шило, Л.А. Хруслова та інші. Однак в Україні інститут угоди в кримінальному провадженні викликає критичні зауваження й неоднозначні оцінки у спеціалістів.

Питання забезпечення прав та інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні перебувають у процесі дослідження вітчизняними науковцями, серед яких: Л.С. Вигодський, В.І. Галаган, Л.В. Головки, В.С. Зеленецький, Л.М. Зюбіна, Г.М. Омеляненко, Д.П. Письменний, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова та інші. Однак рівень наукового дослідження захисту прав неповнолітніх під час укладання угод є недостатнім.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 р. діє вже протягом трьох років, але, урахувавши кардинальність змін, багато положень потребували практичного напрацювання. Інститут угод у кримінальному судочинстві наразі застосовується успішно, однак на практиці виникають проблеми, пов'язані з участю неповнолітніх у кримінально-процесуальних угодах, що потребують законодавчого вирішення.

Формулювання цілей статті

Кримінальний процесуальний кодекс України ввів нові принципи здійснення кримінального провадження та постанов-

лення вироку на підставі угод, тому існує недостатність висвітлення в науковій літературі цих питань, що у свою чергу спонукає до ретельного дослідження вказаної тематики за чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження

Неповнолітні відносяться до найбільш уразливого прошарку населення, у тому числі й неповнолітні підозрювані та обвинувачувані, тому вони потребують пильної уваги з боку держави. Це положення має загальне визнання. Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливу турботу й допомогу [1]. Україна, яка ратифікувала Конвенцію про права дитини в 1991 р., також визнала необхідність приділяти особливу увагу захистові прав неповнолітніх [1], тому законодавець повинен і надалі коригувати норми права задля захисту неповнолітніх.

У подоланні злочинності неповнолітніх в Україні важливе місце належить процесуальній діяльності органів досудового розслідування, кримінальної міліції у справах дітей, прокуратурі та суду, що здійснюють провадження по справах про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли повноліття. Пріоритетним напрямом їхньої діяльності під час провадження по кримінальній справі за участю неповнолітнього повинна бути охорона і захист прав і законних інтересів дитини, яка є безпосереднім суб'єктом кримінального процесу. Це обумовлює необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства України, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), підкреслюють, що загальне ставлення до неповнолітнього правопорушника повинно бути якомога гуманнішим [1].

Введення в кримінальне процесуальне законодавство України норм права, які дають змогу скоротити терміни проведення розслідування і судового розгляду за

рахунок укладання угод і винесення на їх підставі вироків без тривалих судових засідань, є беззаперечним прогресом. Однак Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 р. (далі – КПК України від 2012 р.) не містить норм, які під час укладання угод та винесення на їх підставі вироків додатково захищали б права неповнолітніх. У цьому контексті потребують ретельного врегулювання питання участі неповнолітніх під час укладання угод і захист їхніх прав у кримінальному процесі України.

Практика вкладання угод у кримінальному провадженні існує в різних країнах, тому іноді стає предметом оскарження Європейським судом з прав людини. Однак Суд визнає, що під час прийняття рішень на підставі угод у кримінальному судочинстві може бути порушено право людини на справедливе рішення, однак наявність у національних законодавствах спрощених процедур судового розгляду кримінальних справ не суперечать Конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини. Головне під час застосування спрощених процедур розгляду кримінальної справи в суді – це відповідність умов угоди фактичним обставинам справи [2].

Введенням у кримінально-процесуальне законодавство України інституту угод викликало багато дискусій у наукових колах про доцільність цього інституту в умовах існування в країні континентальної системи права.

Інститут угод у кримінальному судочинстві є втіленням концепції відновного правосуддя, хоча й має деякі відмінності з ним. Зазначена концепція судочинства покликана сприяти досягненню консенсусу між його сторонами, урегулюванню соціального конфлікту. Головна мета інституту угод у кримінальному провадженні – не встановлення істини у справі, а задоволення інтересів сторін [3]. Професор В.І. Бояров з приводу введення в Україні інституту угод у кримінальному провадженні зазначає, що концепція погоджувальних процедур має свої корені в теорії компромісів, насамперед як інститут боротьби

зі злочинністю. Тобто розвиток інституту погоджувальних процедур у кримінальному судочинстві повинен, по-перше, підвищувати ефективність боротьби зі злочинністю, а по-друге, сприяти зменшенню витрат на цю державну діяльність [4, с. 39].

Обговорення цієї тематики триває донині. Незважаючи на це, за перший рік дії нового КПК України від 2012 р. за даними ВССУ, з моменту набрання чинності кримінальним процесуальним законом, суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22 653 угод, із них 11 512 – про примирення та 11 141 – про визнання винуватості [5]. Це свідчить про те, що вказаний інститут кримінального процесу активно використовується в судовій практиці в Україні. Ураховуючи, що цей інститут права новий, закономірним є те, що разом з цим у ході практичного застосування норм, пов'язаних з укладанням угод у кримінальному провадженні та постановленням на їхній підставі вироків, виникла низка питань, що потребують більш чіткого законодавчого врегулювання.

Повертаючись до законодавчого закріплення інституту угод у кримінальному процесі України та особливостей участі в них неповнолітніх, необхідно почати з того, що відповідно до ст. 468 КПК України від 2012 р. у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим і підозрюваним або обвинуваченим; 2) угода між прокурором і підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості [6].

Угода про примирення може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої або середньої тяжкості і в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Слідчий, прокурор зобов'язані повідомити підозрюваному і потерпілому про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не перешкоджати в укладанні угоди про примирення [6].

Угода про визнання винуватості може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої

або середньої тяжкості, тяжких злочинах, унаслідок яких збиток був заподіяний тільки державним чи громадським інтересам. Укладання угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий, не допускається [6].

Слід зазначити, що КПК України від 2012 р. наголошує, що укладання угоди про примирення або про визнання винуватості можна ініціювати в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для винесення вироку. У разі якщо згоди не досягнуто щодо укладання угоди, факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її укладання, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винності [6].

Відповідно до інформаційних листів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №223-1679 / 0 / 4-12 від 15 листопада 2012 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод», якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення з його згоди укладає законний представник неповнолітнього. Про надання вказаної згоди повинно бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання провини з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим [7].

Необхідно відзначити, що згідно із зазначеним вище інформаційним листом Вищого спеціалізованого суду України ініціювати укладання угоди про примирення має право лише потерпілий або підозрюваний, обвинувачений. Вести переговори (домовлятися) про укладання угоди про примирення можуть також захисник, представник (законний представник) і інша особа, узгоджене сторонами (за винятком слідчого, прокурора або судді). Слід зазначити, що вони мають право вести переговори, але не мають права

укладати угоди. Так, в Узагальненнях судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначено, що суддям слід ураховувати, що згідно з ч. 4 ст. 58 КПК України від 2012 р. представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, за винятком процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представникові. Зважаючи на викладене, неправильною є практика укладання угод і відповідно їх затвердження з неналежними особами, зокрема з представником неповнолітнього потерпілого (наприклад, вирок Кременського районного суду Луганської області від 6 лютого 2013 р. у справі № 414/169/13-к) [5].

При цьому щодо укладання угоди про визнання винуватості в законодавстві взагалі не вказано про можливість участі в ініційованні захисника та/або законного представника підозрюваного, обвинуваченого, що дає привід вважати можливим використання прокурором психологічного тиску і маніпуляцій правового характеру. Це, у свою чергу, дає змогу зробити висновки про істотні порушення права на захист підозрюваного, обвинуваченого, що мають місце під час обговорення умов угоди про визнання винуватості. Як правильно зазначають О.Г. Шило, Є.В. Повзик, «у провадженні на підставі угоди про визнання винуватості забезпечення кваліфікованої правової допомоги, а отже, і участь захисника набуває особливого значення, оскільки в таких кримінальних провадженнях ухвалення вироку здійснюється за спрощеною процедурою за відсутності гарантій справедливого судового розгляду...» [8, с. 4]. Таким чином, обумовлена обов'язковість участі захисника підозрюваного, обвинуваченого у всіх випадках обговорення умов угод про визнання винуватості, що знайшло закріплення у змінах до КПК України від 2 лютого 2015 р. та введення п. 9 ст. 52 КПК України, а саме положення, що стосується обов'язкової участі захисника у провадженні на під-

ставі угоди про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладання такої угоди [6].

З урахуванням того, що неповнолітні підозрювані й обвинувачувані відносяться до найбільш уразливого прошарку населення, особливо швидко піддаються чужому впливові й розглядають все, що відбувається, з точки зору юнацького максималізму, можливість психічного маніпулювання з боку прокурора під час проведення кримінального провадження дуже велика. Тому гуманізація кримінального процесу реалізується в тому, що неповнолітнім підозрюваним було надано обов'язкову професійну правову допомогу. Це закріплено у кримінальному процесуальному законодавстві України, а саме неповнолітній набуває право на забезпечення його захисником з моменту як стало відомо про його неповноліття (п. 1, ч. 2, ст. 52 КПК України від 2012 р.) [6].

Таким чином, незважаючи на вид угоди в кримінальному провадженні на момент її ініціювання неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) повинен бути забезпечений кваліфікованою правовою допомогою. Завдання захисника і законних представників у кримінальному судочинстві полягає в «контролі» за дотриманням прав неповнолітнього підозрюваного і обвинуваченого з боку співробітників правоохоронних органів незалежно від виду процесуальної дії та можливості укладання угоди в кримінальному провадженні. Однак обов'язки захисника не обмежуються присутністю при укладанні угоди та перечитуванні тексту угоди, яку склав прокурор чи потерпілий у справах, в яких бере участь захисник до моменту ініціювання укладення угоди, на наш погляд, адвокат повинен повідомити підозрюваному, обвинуваченому про його право на ініціювання укладання угоди, а іноді повинен самостійно ініціювати укладання угоди в кримінальному провадженні, для того щоб скоротити час проведення кримінального провадження. Крім того, адвокат зобов'язаний до укладання угоди роз'яснювати підозрюваному (обвинуваченому), а у разі неповноліття його закон-

ному представнику наслідки невиконання угоди (які відповідно до ст. 476 КПК України від 2012 р. полягають у скасуванні вироку та призначенні судового розгляду в загальному порядку або направленні матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування), а також наслідки умисного невиконання угоди (що полягають у можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 389-1 КК України від 2012 р.) ...» [6; 8].

Крім того, ми беззаперечно згодні з О.Г. Шило та Є.В. Повзик стосовно їхнього висловлювання, що «перед ініціюванням та укладанням угоди про визнання винуватості захисником повинно бути роз'яснене не лише ті правові наслідки, що закріплені у ст. 473, 476 КПК України, але й ті, що в майбутньому можуть негативно вплинути на правове становище підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку із затвердженням цієї угоди, а саме: вирішення питання щодо речових доказів; процесуальних витрат; неможливість працевлаштуватися до правоохоронних органів; неможливість бути обраним до представницьких органів влади тощо. Повторно ці самі наслідки повинен роз'яснити суд під час розгляду угоди про визнання винуватості. ...» [8].

Правила адвокатської етики України у ч. 2, ст. 8 наголошують, що «адвокат має, за можливості, сприяти позасудовому врегулюванню спорів...» [9]. Але цього не достатньо, на наше розуміння, за умови якщо в договорі про надання правової допомоги між адвокатом та підозрюваним (обвинуваченим) є положення, яким адвокату надається право на ініціювання угоди в кримінальному процесі. Це слід розглядати прокуророві як згоду підозрюваного (обвинуваченого) на обговорення умов угоди як щодо визнання винуватості, так і в угодах щодо примирення з потерпілим. Для цього необхідно законодавчо закріпити право захисника й надати право законному представникові підозрюваного (обвинуваченого) на ініціювання укла-

данья угоди в кримінальному процесі.

Ураховуючи положення КПК України від 2012 р. зрозуміло, що правовий статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному процесі, у співвідношенні до правового статусу дорослого, слід розглядати ширше і включити в нього такі положення: забезпечення конфіденційності на всіх стадіях здійснення кримінального провадження, запрошувати педагога та/або дитячого психолога для участі у проведенні всіх процесуальних дій, включаючи процедуру укладання угоди; враховувати думку фахівця з дитячої психології при прийнятті рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; надати право заявити відвід педагогу, психологу як самим неповнолітнім, так і законним представникам неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) [10]. Необхідно зазначити, що регламентований кримінальним процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх визначено в гл. 38 КПК України від 2012 р., у тому числі реальне забезпечення їхнього права на захист, поширюється як на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, так і на осіб, які в одному кримінальному провадженні обвинувачуються у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, частину з яких було вчинено ними до, а решту – після досягнення 18 років [5].

У зв'язку з вищесказаним і тим, що в угодах про визнання винності однієї зі сторін може бути неповнолітній, а участь законного представника неповнолітнього гарантується як ст. 44 УПУ України від 2012 р. (законні представники підозрюваного і обвинуваченого), так і ст. 488 КПК України від 2012 р. (участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого), то на нашу думку необхідно доповнити ч. 2, ст. 469 КПК України від 2012 р. (ініціювання та складання угод) нормою, яка дає право законному представникові неповнолітнього ініціювати укладання угоди про визнання винуватості та брати участь в обговоренні

умов угоди в інтересах неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. А в кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), якому виповнилося від 14 до 16 років, та в яких може бути укладено угоду про визнання винуватості відповідно до ст. 469 КПК від 2012 р. заборонити прокурору ініціювати укладання угоди, задля гарантій забезпечення права на справедливий суд для неповнолітнього.

Висновки

Перспективи подальшого дослідження розглянутої нами проблематики дають змогу зробити висновок про необхідність розроблення пропозицій з удосконалення процесуальної форми кримінального судочинства, що відбувається на підставі угод; розроблення комплексу механізмів протистояння судовим помилкам, спрямованого на зміцнення гарантій прав і свобод людини, особливо якщо підозрюваний, обвинувачений, із яким укладається угода, є неповнолітнім.

Норми Кримінального процесуального кодексу України від 2012 р., які надають неповнолітньому права на ініціювання угоди, право брати участь в обговоренні умов угоди у кримінальному провадженні, говорять про те, що законодавець вважає неповнолітнього досить дорослим і відповідальним для вирішення таких важливих питань. Однак це не повинно стосуватися правових гарантій і утискати право неповнолітнього на захист. Таким чином, кримінально-процесуальне законодавство України потребує введення додаткових гарантій захисту прав неповнолітніх, пов'язаних з реалізацією права на укладання угоди в кримінальному провадженні, особливо щодо процедури укладання угод у кримінальному судочинстві, включаючи розширення прав законних представників при узгодженні умов угод і можливості оскаржити вирок, який виносився на підставі угоди, що укладалися без їхньої присутності, та обмежити право прокурора на ініціювання угоди про визнання винуватості з неповнолітнім, якщо йому не виповнилося 16 років.

Література

1. Международные акты о правах человека : сб. док./ В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева, М. : Норма - ИНФРА-М, 2002. – 271 с.
2. Добровольская О. Г. Кримінальне провадження на підставі угод при визнання винуватості відповідно до нового КПК України / О. Г. Добровольская, Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки», 2013. – Том 26 (65). – С. 367-372.
3. Лотоцький М. В. Угода про визнання винуватості : процесуальний порядок укладання / М. В. Лотоцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.by/portalus/modules/internationallaw/readme.php?archive&id=1364933435&start_from&subaction=showfull&ucat=3
4. Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини : проблемні питання нового Кримінального процесуального кодексу України / В. І. Бояров // Науково-практичний журнал : Часопис цивільного і кримінального судочинства 2013. – № 4 (7). – С. 38-44.
5. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод // Офіційний сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/file/sud1690/proect_virok_1.pdf
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., редакція від 15 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України, 2013. – №№ 9-10, №№ 11-12, № 13. – С. 88.
7. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-1679/0/4-12 від 15 листопада 2012 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»/ <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>
8. Шило О. Г. Актуальні питання забезпечення права на правову допомогу у провадженні на підставі угоди про визнання винуватості / О. Г. Шило, Є. В. Повзик // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1 (11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15sohpvv.pdf>
9. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим з'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 р., м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kdkado.com.ua/news/pravila_advokatskoji_etiki/2013-03-13-1
10. Рибак М. С. Конституционные гарантии для несовершеннолетних детей // М. : Представительная власть, 1997. – № 5-6. – С. 34.